

Alsace – en gränsöverskridande historia

Katharina Vajta, fil.dr, franska

Året är 1911. Framsidan på söndagsbilagan till *Le Petit Journal* domineras av en bild med en fransk och en tysk soldat som står på var sin sida av gränsen mellan de två länderna. *Le Petit Journal* var en stor tidning – upplagan låg periodvis på över en miljon exemplar. Profilen var högerpopulistisk. Och bilden utgör ett tydligt inslag i den franska nationalistiska propagan- dan och retoriken, där Tyskland sades orättmätigt ha lagt beslag på Alsace i samband med freden i Frankfurt 1871.

Gränsen mellan de båda soldaterna är markerad av ett svart järnrör, inte som i verkligheten av stenar med ett F på ena sidan och ett D på den andra. Tysken bär full militär mundering och uniformen visar att han tillhör ett av kejsarens elitförband inom kavalleriet. Han är redo, han är fak- tiskt nästan på väg där han har ena foten på den gräsflik som växer ut från Frankrike under järnagränsningen. Hans eget territorium förefaller i det närmaste ödelagt, marken där är askgrå, himmelen tyngd av stora, svarta moln. Längst borta vid horisonten kan man skymta en silhuett. Det är ka- tedralen i Strasbourg, symbolen för Alsace, som syns på mycket långt håll när man kommer på den stora slätten och närmar sig staden.

Den franske soldaten tillhör inte någon elittrupp utan är en vanlig in- fanterist, en *fantassin*. Han befinner sig på grön, mjuk och frodig mark under en klarblå himmel. Han ser lite avvaktande ut där han står halvt vänd från sin tyske motpart, som om han stördes av honom eller försökte undvika honom. Fransmannen förefaller lugn och sansad, hans vapen vilar mot marken men det är uppenbart att han iakttar sin fiende och har full beredskap. I bakgrunden skymtar ett par kanonrör i ett buskage.

Bildtexten lyder: *Les deux côtés de la frontière. Là-bas, les vaines menaces: ici, le calme et le sang-froid* – De två sidorna av gränsen. Där, fåfänga hot: här, lugn och självbehärskning.

Det var alltså på detta vis man år 1911 i Frankrike föreställde sig och ville framställa den andra sidan – *l'Autre*, den Andre. Det gällde att särskilja sig: Sådana är inte vi, på vår sida är allt bättre och gräset är grönare, vi varken vill, behöver eller avser att gå över gränsen. Här möts två världar, här skall eventuella inkräktare hejdas. Bildens betraktare kan ana det underförstådda: Gränsen är inte bara en passiv skiljelinje, den innebär också krav och den ska försvaras om så med krig och människoliv.

Det är frestande att föreställa sig gränser som en gång för alla givna. Men i Alsace har varje ny fredsöverenskommelse inneburit en ny nationalitet och därmed även ett nytt officiellt språk. En fransman född på 1860-talet kunde man visserligen också dö som sådan vid 90 års ålder, men hade då under sin levnad fått byta såväl nationalitet som språk vid fyra tillfällen. Dessutom hade försvaret av Gränsen krävt tjänstgöring som soldat i minst ett krig, om inte två. Ömsom Rhen, ömsom Vogesernas bergskräon har fått utgöra skiljelinjen mellan Frankrike och Tyskland, mellan det som politik och retorik klassat som franskt och tyskt, som civilisation och barbari.

Sedan franska revolutionen har Frankrike velat se sina gränser som givna av naturen. Berg, hav eller floder markerar var territoriet slutar. Nästan lika länge har Tyskland velat se språkgränsen som avgörande. Där tyska språket talas, där är också Tyskland. Och därmed har Alsace alltid befunnit sig på ”fel” sida av Gränsen. Här har det funnits en tysk dialekt sedan många århundraden. Men under revolutionen tillhörde Alsace Frankrike och franska gränsen gick vid Rhen. Båda länderna har gjort anspråk på provinsen. Försvaret av nationsgränsen innebar att egendomar delades, familjer splittrades och bröder tvingades strida mot varandra. Elsassare med ”fel” nationalitet förvisades efter krigets slut till andra sidan gränsen och ”fel” språk förbjöds. Ett av gränsskiftenas mera ironiska konsekvenser är att elsassiska soldater, som stridit för Frankrike 1870 - 1871 och alltså förlorat kriget, kunde bli inbjudna att delta i de tyska minneshögtider som anordnades till åminnelse av segern.

Därefter blev *la ligne bleue des Vosges* – Vogesernas blå linje – en fransk symbol för förlusten av Alsace, som ansågs vara en oförrätt och en skymf mot den franska nationen. Denna blå linje som skymtade i fjärran var en ständig och smärtsam påminnelse om nederlaget 1871, och återkom ofta i texter och bilder.

Gränsen, såsom den framställdes i Le Petit Journal år 1911 (privat samling).

Le Petit Journal

ADMINISTRATEUR
10, rue Lafayette, 10
Le samedi de tout paye gratis

5 1911 SUPPLEMENT ILLUSTRE 5 1911
17e Année ———— Nombre 1488

ABONNEMENTS

PAR AN	100	100
PAR TRIMESTRE	35	35
PAR SEMESTRE	65	65
PAR AN	100	100

DIMANCHE 24 SEPTEMBRE 1911

LES DEUX CÔTÉS DE LA FRONTIÈRE

Là-bas, les vaines menaces : ici, le calme et le sang-froid

Den nya gränsen som då drogs kom att spela en stor roll i den franska samhällsdebatten. Högerpolitiska röster som Maurice Barrès (1862–1923) krävde att den skulle återställas vid Rhen. Och inte minst i den franska litteraturen blev förlusten av Alsace ämne för såväl nostalgisk lyrik som vemodig prosalitteratur. Till exempel författaren Alphonse Daudet (1849–1897) skildrar i sin novell *La dernière classe* i samlingen *Contes du lundi* en sista skoldag på franska – nästa dag skulle skolklassen undervisas på tyska.

I dag följer den politiska gränsen Rhen, från Basel i Schweiz till Lauterbourg i norra Alsace, en sträcka på drygt 18 mil. Paradoxalt nog har floden, som passerar flera olika länder och inte själv känns vid några nationsgränser, kommit att utgöra just en sådan. Rhen har eftertraktats av båda sidor och blivit föremål för många myter, kanske framför allt i den tyska men även i den franska litteraturen. Floden har haft en dubbel roll: att vara både fransk och tysk, att länka ihop norr och söder men också att skilja väster och öster, att förena i fredstid men att särskilja i krigstid.

Rent konkret var det förr också möjligt att se på vilken sida man befann sig när man var mitt över Rhen på någon av broarna som förenar båda sidor. Under en bilfärd kunde passagerarna i framsätet vara i Frankrike, medan de i baksätet var kvar i Tyskland. Under bilen bytte vägstrucken färg, från tyskt vitt till franskt gult. De som gick över till fots roade sig ibland med att stå med en fot i varje land.

Med tanke på hur instabil och konfliktfylld dess historia är, förvånar det inte att gränsen mellan Frankrike och Tyskland hos många utövat ett slags fascination. Det har för det mesta varit ganska lätt att passera gränsen. Det gjorde man gärna och ganska demonstrativt under tiden 1871–1918. Till exempel för att fira den franska nationaldagen den 14 juli, eller bara som söndagsutflykt för att få nöjet att åter beträda fransk mark och visa upp sig för de tyska tulltjänstemännen. Det förklarar också varför det fanns så många hotell och restauranger vid bergspassen i Vogeserna, pass som också utgjorde passager mellan de olika länderna. Än i dag kan vi där finna restauranger som heter *Au Premier Français* (Hos den förste fransmannen) eller *A l'Ancienne Frontière* (Vid den gamla gränsen) och hotell som kallas *Hôtel Français* (Franska hotellet).

Gränsen mellan språken, mellan det romanska och det germanska, var på sätt och vis svårare att passera än nationsgränsen. Även om två byar låg väldigt nära varandra – kanske var det bara någon kilometer eller ett litet

vattendrag som skiljde dem åt – så kunde invånarna tala helt olika språk och ha helt olika traditioner. Som en bybo uttryckte det: ”Det var otänkbart att en pojke från vår sida skulle bjuda ut en flicka från den andra på dans.”

Kanske är det mer befogat att i Alsace tala om gräns i plural. För det är flera gränser det handlar om. Den språkliga och den politiska, den kulturella och den nationella, den som följer Vogeserna och den som följer Rhen.

Det är inte att undra på att många i befolkningen slöt sig inom själva landskapet. Den egna dialekten, elsassiskan, blev det som var minst utsatt för en förändring påtvingad utifrån. Därför blev den också en stark identitetsbärare. Tack vare den minskade risken att bli ”ingen”, varken fransk eller tysk – en risk som var överhängande när elsassarna ständigt ansågs befinna sig på fel sida, potentiella förrädare under och inte minst efter varje krig. I stället kunde man genom dialekten i första hand framstå som elsassare. I andra hand var man fransman eller tysk, det berodde på – den nationella tillhörigheten kunde skifta, men inte den regionala.

Missänksamheten fanns på båda sidor gränsen. Folk som flyttade in i Alsace sågs med oblidla ögon och kom att kallas för *Hargeloffene*, vilket betyder ’de som sprungit hit utifrån’. Och utifrån, det var från andra sidan gränsen, vare sig det var Tyskland eller Frankrike. Än i dag kan man allt som oftast höra elsassare tala om *l’Intérieur* eller *la Vieille France*, det inre Frankrike på andra sidan Vogeserna, det gamla Frankrike.

I Alsace sammanflätas tysk och fransk kultur. Maträtter och vinkultur möts. Språken möts. De olika nationalistiska traditionerna möts. Hela området präglas av sin dubbla för att inte säga kluvna historia. Här serveras tysk surkål med fransk finess. Här gör man vin på tyska druvor men på franskt manér. Här talar man både franska, elsassiska och ibland – trots den historiska belastningen – tyska. Här diskuterar man fortfarande franskans roll gentemot den tyska språkliga och kulturella traditionen, och det germanska *jus sanguinis* konfronterats med det franska *jus soli*. De två olika nationalistiska och medborgarrättsliga traditionerna lever kvar, om än med betydligt mildare uttryck än på propagandabilden från *Le Petit Journal*. Dels den tyska, som avgör tillhörigheten på grundval av blodet, ursprung, och där det germanska språket är en förutsättning för tillhörighet. Dels den franska, som grundar sig på vad man vill tillhöra och var man vill leva, och där franska språket är ett bevis på att man vill vara fransk.

I Alsace har livet och historien präglats av gränsen – var den nu har legat. Den har varit en oundviklig verklighet och med tiden har den också blivit en del av vardagen. Det är till exempel i dag inte ovanligt att bo i Frankrike och arbeta i Tyskland, eller tvärtom. Den gruppen människor har till och med ett särskilt namn: *les frontaliers*. Och när franska posten strejkar, åker man helt enkelt över Rhen för att posta sina brev. Blir bensinen dyrare i Frankrike än i Tyskland är det inte särskilt svårt att tanka på andra sidan.

Ju osynligare och ju öppnare gränsen har blivit med tiden, desto mer märks den. En paradox kan tyckas, men som har sin förklaring. I dag är det tydligare än någonsin att Alsace tillhör och vill tillhöra Frankrike. Allt vittnar om det: samhällsstrukturen, skolsystemet, medierna... Och när gränsen nu har varit stabil i nästan sextio år blir det också lättare att vara öppen mot grannen på andra sidan – *l'Autre*.

Utvecklingen märks inte minst på språket. Tidigare var den regionala dialekten, som helt klart hör till de tyska dialekterna, det vanliga umgängesspråket. Elsassiska behövdes i vardagen för att göra sig förstådd och för en nyinflyttad i trakten var det en fördel att lära sig den. I dag tar franskan över mer och mer. Kan man tala båda språken så blandar man dem allt efter behov och situation. Det kallas för *code switching* av språkvetare och förekommer på många ställen i världen där olika språk möts och har tät kontakt med varandra. En självklar förutsättning är att talaren är tvåspråkig. Vanligt är att elsassiska talas inom familjen och att franskan tar vid när man är till exempel på jobbet. Det dominerande språket blir det som talas i offentliga sammanhang, men det tenderar också att komma in i familjelivet, mycket på grund av barnens skolgång. Därför är det nödvändigt att se *code switching* som ett led i en språkbytesprocess, så som den engelska språkforskaren Gardner-Chloros valde att göra när hon studerade fenomenet just i Alsace i slutet på 1980-talet. Dessutom har elsassiskan med tiden också tagit upp allt fler franska ord, för att kunna beteckna förhållanden i det omgivande franska samhället.

Den stora förändringen är att elsassiska inte längre förs vidare till de yngre i samma utsträckning som förr. I många släkter kan vi se en äldre generation som talar både elsassiska och tyska och, ofta men inte alltid, även franska. Dessa personer har kanske gått i både tysk och fransk skola, eller bara i tysk, beroende på den nationella tillhörigheten under skoltiden. Mellangenerationen, som i dag motsvarar första efterkrigsgenerationen,

talar självklart franska och ofta även elsassiska. Tyskan däremot är sällan närvarande. Och för de yngsta brukar franska vara det enda språket. Språkgränsen kan nu finnas inom en och samma familj, och det är inte ovanligt att barnbarn och mor- och farföräldrar saknar gemensamt språk.

I dag är franskan det språk som ligger närmast till hands att föra över till nästa generation. En nyligen publicerad undersökning av franska INSEE, motsvarigheten till svenska SCB, visar att det i dag bara är runt tio procent av föräldrarna som talar elsassiska med sina barn, medan det för ungefär femtio år sedan var 80 procent som gjorde det. Att fortsätta tala dialekten i familjen, trots att det mesta försiggår på franska i det omgivande samhället, kräver inte bara ett medvetet språkligt ställningstagande utan också en ansträngning utöver det vanliga som inte underlättas vare sig av vardagens alla bestyr eller av den franska språkpolitiken.

Övergången till franska kan ske på ett både omärkligt och omedvetet sätt. En av de informanter, som jag intervjuade för mitt avhandlingsarbete, konstaterade att hon en vacker dag hade upptäckt att ingen av de båda sönerna förstod och än mindre talade dialekten – trots att den för henne själv var en självklar del av vardagen. Men även en mera medveten vilja att tala dialekten med sitt barn möter svårigheter. I en annan intervju berättade ett par föräldrar att dottern hade kommit hem efter bara ett par veckor i förskolan och förklarar: ”Jag bor i Frankrike, alltså ska jag tala franska.”

Denna utveckling har också lett till att det numera kan diskuteras i vilken omfattning språkgränsen så sakteliga förflyttas från Vogeserna till Rhen, för att kanske på sikt komma att sammanfalla med nationsgränsen. Men när elsassiskan håller på att försvinna, så inställer sig frågan: Vad blir då kvar av Alsaces särart, denna region som varit och fortfarande är så präglad av att ha skiftat mellan den romanska och den germanska kulturen?

I dag, när språkskiftet pågår för fullt och det med största sannolikhet är för sent att ge nytt liv åt de germanska språken i Alsace, har åtminstone tyskan fått ett visst erkännande i det regionala sammanhanget. Ett tecken är att det sedan några år tillbaka finns tvåspråkig undervisning, om än i liten utsträckning eftersom den bara berör ett par procent av skolbarnen.

Intressant nog kommer de regionala dagstidningarna *L'Alsace* och *Dernières Nouvelles d'Alsace* fortfarande ut på både franska och tyska. Det har de gjort sedan efter andra världskriget – man får tänka sig Göteborgs-Posten

på både svenska och till exempel finska varje dag! Den tyska upplagan minskar dock ständigt. Från att ha utgjort huvuddelen motsvarar den i dag bara några procent av det totala antalet exemplar, vilket också visar på de germanska språkens tillbakagång. På hemsidan för *Dernières Nouvelles d'Alsace* på nätet, är det möjligt att också välja om man vill läsa den på franska eller tyska. Tidningen har helt enkelt lagt ut båda språken, för att kunna nå läsare på ömse sidor av Rhen och på så vis dra fördel av sin tvåspråkiga utgåva för att utvidga sitt spridningsområde.

Historien har för Alsaces del inneburit en ständig, ofta problematisk strävan efter gränsöverskridande. Regionen har fått ett uppsving i det nya Europa: I stället för att placera sig i nationalstatens periferi, vill Alsace hellre spela en central roll i ett regionalt sammanhang. Kritiska röster hävdar att större självstyre åt regionerna och medföljande decentralisering utgör en fara för den nationella sammanhållningen. Andra kritiska röster hävdar att det tillåts ske först nu, när Frankrike och makten i Paris vet att Alsace fogat in sig i det republikanska ledet, inte minst språkligt.

Regionalt samarbete bedrivs till exempel inom *Rhin Supérieur* eller *Oberrhein*, en region som förutom Alsace består av södra Pfalz, delar av Baden-Württemberg och nord-västra delen av Schweiz. Gemensamma arbetsområden är bland annat miljö och hälsa, infrastruktur och transportfrågor, kultur, ungdomsfrågor, undervisning och utbildning. Ett konkret resultat av samarbetet är den fransk-tysk-schweiziska flygplatsen för Basel-Mulhouse-Freiburg.

Det är tveklöst så att historiens svängningar har bidragit till att särskilja Alsace från såväl Frankrike som Tyskland. Det är knappast förvånande att den gamla provinsen i dag gärna vill se sig som en länk mellan de olika kulturerna, ett slags europeisk brobyggare som av egen erfarenhet vet gränserns betydelse och vikten av att kunna överskrida dem. Och nu kan man inte längre se på bron över Rhen var det ena landet slutar och det andra börjar. Hela streckmarkeringen är vit.